

WAARD OM TE WETEN

De Geschiedenis van het Gooi en zijn Erfgooiers

door

P.W. de Lange

De geschiedenis van de erfgooiers is uiteraard een Gooise aangelegenheid, maar daarom van niet minder belang voor die van Hilversum. Dat geeft mij aanleiding om hier het ontstaan van die organisatie te behandelen. Want ter zake valt er wel wat recht te zetten.

Ten eerste Enklaars opvatting, te vinden in het eerste deel van de "Geschiedenis van Gooiland" van hem en De Vrankrijker uit 1939, dat het recht om zich te organiseren na 1280 door Floris V of één van zijn opvolgers geschonken zou zijn. Ten tweede de naam van de in 1971 te Laren gehouden tentoonstelling: "Duizend jaar Erfgooiers". Beide opvattingen worden nog in ruime kring voor juist gehouden. De waarheid ligt echter, zoals wij zullen zien, in het midden.

Nog één opmerking vooraf. Stad en Lande, de organisatie van de Erfgooiers, is in 1978 opgeheven. Men zou daarom kunnen menen, dat daarmee ook haar geschiedenis afgesloten is en vast staat. Wie zo mocht denken, raad ik aan de rede, die prof. O. Moerman van Kappen op 28 april van dat jaar in haar laatste algemene vergadering gehouden heeft, te lezen (Tussen Vecht en Eem van 1980, eerste aflevering). Hij heeft zich daarin beperkt tot beschouwingen uit rechtshistorisch standpunt - zoals er te voren al talloze geweest zijn - maar niettemin komt hij tot de conclusie, dat er nog vele open vragen te beantwoorden zijn. Maar nu ter zake.

Ook Enklaar was rechtsgeloorde. Hij heeft het probleem praktisch alleen vanuit dat gezichtspunt

bekeken. De sociaal-economische geschiedenis stond toen nog in de kinderschoenen; zeker voor wat betreft de agrarische geschiedenis van ons land. Voor hetgeen hier volgt heb ik veel te danken aan Slicher van Bath's "Agrarische geschiedenis van West-Europa 500-1850" van 1960, maar ook aan Van der Lindes "De cope" van 1955, en andere, meer recente, publicaties. Overigens is Enklaars opvatting niet consequent. Als één van de graven de Gooiers dit recht verleend had, zou dat een organisatie in het bestuurlijk verband geweest zijn en had men dat in 1326 nog wel moeten weten. Maar dan had men in genoemd jaar niet, als het ware, een op zichzelf staande organisatie kunnen ontdekken.

De naam "Duizend jaar Erfgooiers" was een mooie blikvanger voor de tentoonstelling, waarschijnlijk zonder enige pretentie van nauwkeurigheid. Een speling van een paar honderd jaar, lijkt toch wel wat groot. Duizend jaar tevoren, was Elten juist begonnen in het Gooi ontginningen aan te leggen. Dit gebeurde met hofhorigen. Dat lijkt mij niet iets om als Gooier trots op te zijn.

Hoe was het dan wel?

Uit die oudste tijd zijn uiterst weinig, en praktisch geen bruikbare gegevens tot ons gekomen. Mijn verhaal is dan ook nagenoeg geheel gebaseerd op analogie met min of meer vergelijkbare andere streken. Elten verwierf in de loop van de tiende eeuw zekere bezittingen in Naardingerland. Zelf was het toen pas gesticht en voor zijn bestaan afhankelijk van de inkomsten uit zijn bezittingen. Dit maakt het waarschijnlijk, dat met hier, in dit toen nog uiterst dun bevolkte gebied, grond is gaan ontginnen. Langs de oostelijke randweg is een aantal nederzettingen gesticht. Het was toen de bloeitijd van het hofstelsel en zo zal men daar gewerkt hebben met hofhorigen onder leiding van een hofmeier, die zetelde in een uithof: de hof van Elten. Dat hofstelsel was ontstaan in een tijd van grote geldschaarste en vormde een geldloze economie, gebaseerd op directe ruil van diensten en

goederen in natura. Bij deze ontginningen zal stellig ook gebruik gemaakt zijn van de brede strook veen rondom de hoge gronden, die als niemandsland werd beschouwd vanwege de moeilijke begaanbaarheid. Men liet er vee weiden en stak er turf, maar zonder veel systeem. Daardoor waren deze gronden echter onmisbaar voor een goede bedrijfsuitoefening geworden.

Naast die horigen kon men in het Gooi destijds al wel zelfstandige personen aantreffen, maar voornamelijk te Naarden, dat ouder was en waarschijnlijk een bescheiden verkeersfunctie vervulde.

Eén of twee eeuwen later, maar in ieder geval vóór 1200, is men vanuit Eemnes buitendijks (maar ook vanuit Loosdrecht en het zuidelijk deel van Kortenhoef) begonnen het uitgestrekte veenpakket, dat de Eemvallei bedekte, systematisch te ontginnen. Vanaf de oeverwal van de Eem (later vanaf de Wakkerendijk) werd het veen eerst ontwaterd en vervolgens in cultuur gebracht. Daarbij naderde men gaandeweg de veengronden langs de rand van het Gooi, die de Gooiers extensief gebruikten en nodig hadden voor hun bedrijf. Dit werd een gevaarlijke bedreiging voor die Gooiers. Deze veenontginners leefden in een geheel andere sfeer, namelijk die van de geldeconomie. Zij leverden hun producten aan de opkomende steden en bereikten daarmee een welstand, die hen als belastingplichtigen voor de landheer belangrijker maakte dan die arme Gooiers. Rekening houdend met de betrekkelijk korte afstand tussen beide groepen van nederzettingen, mag aangenomen worden dat de Gooiers zich niet alleen bedreigd voelden, maar tevens jaloers werden. Dit laatste zal hen ertoe gebracht hebben te streven naar verbreken van de banden van het hofstelsel, dat overigens ook elders - met het veld winnen van de geldeconomie - op zijn eind liep.

Nu is bekend, dat in de tweede helft van de twaalfde eeuw heel West-Europa een economische opleving heeft beleefd, die een sterke groei van de

bevolking tot gevolg heeft gehad. In de Gooise dorpen zullen zich toen ook personen gevestigd hebben, die geen volslagen boerenbedrijf hadden, maar wel mede gebruik maakten van de venen (elders keuters genoemd). Tegen hen hebben de vanouds gevestigde boeren zich overal verenigd tot wat elders "markegemeenschappen" zijn genoemd. Voor de Gooise boeren kwam daarbij de dreiging van de zijde van Eemnes en die zal oorzaak geweest zijn, dat men zich niet in ieder dorp apart georganiseerd heeft, maar met alle plaatsen tezamen (incl. Naarden). Aangenomen mag worden, dat deze ontwikkeling met instemming en medewerking van de hofmeier (misschien zelfs wel onder zijn leiding!) heeft plaatsgevonden. Immers ze zou strekken tot behoud van het inkomen van zijn boeren. Geheel in deze lijn zou het liggen, dat hij ertoe medegewerkt heeft, dat zijn horigen ge-emancipeerd zijn tot pachtboeren. Ondenkbaar is het zelfs niet, dat het daarbij niet gebleven is en dat die pacht vorm kreeg van de koptiende (die wij van later tijd kennen) opgebracht door vrije boeren, en ook dat de hofmeier zelf zich in woelige tijden, waarin de kontakten met Elten bezwaarlijk waren, ge-emancipeerd heeft tot leenman van Elten met behoud van de pacht (of tiende) voor zichzelf. Een symptoom van de penetratie van de feodaliteit in het Gooi.

Door het tot stand komen van de organisatie is het - niet nader omschreven - gebruiksrecht van individuen, dat gedoogd werd omdat deze zonder dat in het geheel niet konden bestaan en dus geen belasting opbrengen, omgezet in het recht van een organisatie, die daarvoor zelf regels gesteld heeft. Hier is geen sprake van rechten, door een overheid verleend, maar van recht dat binnen een gemeenschap vorm gekregen heeft onder de druk van de omstandigheden. Is dat misschien - ik ben op dat gebied niet thuis - een begrip, dat in Enklaars tijd nog niet bekend was, of tenminste niet algemeen erkend?

De vraag doet zich nu voor, wanneer de beschreven ontwikkeling heeft plaatsgevonden. Dat is moeilijk te

zeggen. Slicher van Bath vermeldt op bladzijde 177 van genoemd werk, dat in het oosten van ons land de markegemeenschappen in de tweede helft van de dertiende eeuw zijn ontstaan. Hij merkt daarbij echter op, dat die streek destijds betrekkelijk dun bevolkt was, wat vermoedelijk betekent, dat er overvloed van woeste grond aanwezig was en er dus eerst betrekkelijk laat behoefte bestond zich te organiseren. Hoe stond dat destijds met het Gooi? En meer speciaal de oostrand daarvan? Van de reeks nederzettingen lagen alleen de beide uitersten, Naarden (het oude) en Hilversum een klein uur gaans van hun naaste bureu. Huizen, Blaricum en Laren lagen dichterbij. Dat kan, dunkt mij voor die tijd, niet dun bevolkt genoemd worden. Daar komt dan de dreiging vanuit Eemnes nog bij. Vermoedelijk zal de organisatie in de eerste helft van de dertiende eeuw, of iets vroeger tot stand gekomen zijn. Dus in elk geval vóór 1280. Dat er in de akte van overdracht van dat jaar geen melding van wordt gemaakt (wat voor Enklaar een argument voor zijn opvatting was), lijkt mij in dit verband zonder betekenis. Noch de abdis, noch Floris V zullen destijds de bedoeling gehad hebben zich met de interne zaken van de bevolking te bemoeien. Als ze er al iets van geweten hebben! Het latere gedrag van Floris V en zijn opvolgers wijst in dezelfde richting.

Tot slot volgt hier het zakelijk gedeelte van de akte van 1326, het oudste stuk, waaruit het bestaan van de organisatie blijkt, gevolgd door enig commentaar. Graaf Willen III verklaart dan: "Ons comet te voren, dat ghi twee Raedslude van de ghemenen lande ghenomen hebt, ende met hem over een ghedragen onder ju zelven, zoe wilc tyd zi den horne blasen, dat ghi te samene comen moet alle ghader, ende die daer niet en come, verboirde ene boete, ende zo wat zi over een draghen, die ghene, die daer comen, dat moet ghestade bliven. Ende want wi zulke zamenighe nerghent in onzen lande doghen en willen, ende overall verboden hebben, zo ombieden wi ju, ende willen, dat ghi vorwaerdmeer ghiene zameninghe en maket, noch horne en blaest, ten zi bi onzen Baeliu, jof bi onsen Scoute, ende des en

laet niet alze lief, als ghi ons hebt."

Hier wordt het vergaderen en besluiten nemen op zichzelf niet verboden, maar alleen wanneer dat gebeurt zonder medeweten (en instemming) van de overheid. Die hint is kennelijk begrepen en gevolgd, want later heeft de graaf de organisatie bij besluiten betrokken. Het geheel maakt op mij de indruk, dat het bestaan der organisatie tevoren volstrekt onbekend was, maar door ambtenaren van de graaf ontdekt is, terwijl zij de streek bezochten en met de mensen gepraat hebben, bijvoorbeeld bij een poging om eindelijk eens een poging te doen om te weten te komen waar nu eigenlijk de grens van het grafelijk gebied lag (die er niet was).

Wat de verdere inhoud van het stuk betreft:

De bijeenkomsten werden "geconvoceerd" met behulp van de (boer)hoorn, een oeroud volksgebruik. De gerechtigden waren verplicht te komen. Dat wijst op een strenge, krachtige organisatie. Er werden bindende besluiten genomen en men benoemde uit de eigen kring vertegenwoordigers, die kennelijk de taak hadden om de besluiten uit te voeren. Niet duidelijk is wie de gerechtigden waren. Dat zullen de boeren geweest zijn, die vanouds een volledig bedrijf uitoefenden, maar dat blijkt nergens uit.

Straatnamen in Hilversum

door

J.M. Reinboud

Met vriendelijke toestemming van auteur en redactie nemen wij onderstaand artikel over uit "De Boombergkrant" no. 29 van mei 1984.